

ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ БАДИЙ СТРУКТУРАСИДА ОБРАЗЛАР ЎРНИ

Дилшод Зарипович РАЖАБОВ

Филология фанлари доктори

Бухоро давлат университети, Бухоро, Ўзбекистон

РОЛЬ ОБРАЗОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТРУКТУРЕ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

Дилшод Зарипович РАЖАБОВ

Доктор филологических наук

Бухарский государственный университет, Бухара, Узбекистан

THE ROLE OF IMAGES IN THE ARTISTIC STRUCTURE OF UZBEK FOLK SONGS

Dilshod RAJABOV

Doctor of Philological Sciences

Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan

UDC (УЎК, УДК): 81'373

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования):

Ражабов Д. З. Ўзбек халқ қўшиқлари бадий
структурасида образлар ўрни // Ўзбекистонда
хорижий тиллар. — 2021. — № 1 (36). — Б.
208-216.

<https://doi.org/10.36078/1619510769>

Received: January 05, 2021

Accepted: February 18, 2021

Published: February 20, 2021

Copyright © 2021 by author(s) and Scientific
Research Publishing Inc.

This work is licensed under the Creative
Commons Attribution International License
(CC BY 4.0).

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Open Access

Аннотация. Мақолада Фердинанд де Соссюрнинг структура ва структурализм назарияси муаммолари таҳлилга тортилган. Ҳар бир маданий ҳақиқат ўзига хос тузилишга эга бўлиб, у объектнинг қисмлари ўртасидаги муносабатлар сифатида тушунилади ва барча тузилмалар тубдан рамзийликка эгаллиги боис барча маданий ходисалар аниқ (эксплицит) ёки ноаниқ (яширин — имплицит) маънога эга. Структурализм нуқтаи назаридан маданият оламидаги ҳамма нарса ўз хусусиятга эга бўлади: кийим-кечак, мода, ранг, овқат. Бадий ўзлаштирилган ҳар қандай табиий борлиқ ўзига хос маънога эга. Мазкур мақола ўзбек халқ қўшиқларида бадий образларнинг тасвирланишига бағишланган. Асос қилиб *олма*, *беҳи* образлари олинган. Улар эксплицит ва яширин-имплицит феноменларини изоҳлаб беради, нима учун ўзбек халқ қўшиқларидаги айнан шу образлар танланганлиги тушунтирилади.

Калит сўзлар: лингвокультурология; структура; структурализм; тил; маданият; ўзаро боғлиқлик.

Аннотация. В статье поднимаются вопросы структуры и структурализма, основоположником которого является Фердинанд де Соссюр. Каждая культурная реалья имеет свою структуру, которая понимается как отношение между частями предмета, и поскольку все структуры носят принципиально знаковый характер, из этого следует, что все культурные феномены имеют то или иное значение, которое может быть эксплицитным (явным) или имплицитным (неявным). С точки зрения структурализма, в мире культуры все имеет значение: одежда, мода, цвет, пища. Любой природный факт, будучи апропрированным (присвоенным) культурой, наделяется собственным специфическим значением, которое определяется системой социальных конвенций. Например, данная статья посвящена художественной структуре образов в узбекских народных песнях. За основу взяты слова *яблоко*, *айва*.

Рассматриваются их явные и неявные феномены. Дается объяснение выбранным словам.

Ключевые слова: структурализм; структура; система; фольклор; язык; композиция; терминология; взаимозависимость.

Abstract. The article deals with the issues of Ferdinand de Saussure's theory of structure and structuralism. Each cultural reality has its own structure, which is understood as a relationship between parts of an object. Since all structures are fundamentally symbolic, it follows that all cultural phenomena have one or another meaning, which can be explicit or implicit. From the point of view of structuralism, everything in the world of culture has its own characteristics: clothing, fashion, colour, food. Every natural being that is artistically mastered has a specific meaning, which is determined by the system of social conventions. The following study is devoted to the artistic structure of images in Uzbek folk songs. *Basically, apple and quince* images have been considered to reveal explicit and implicit phenomena.

Keywords: structuralism; structure; system; folklore; language; composition; terminology; interdependence.

Кириш. Жаҳон фольклоршунослигида халқ кўшиқларининг композицияси (тузилиши)га хос хусусиятларни, уларда образ, образлилик, образли тасвир ва ифода, ижро билан боғлиқ поэтик қонуниятларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Натижада халқ кўшиқлари композициясига алоқадор портрет, пейзаж, монолог, диалог сингари муҳим компонентлар, банд кўринишлари, вазн, поэтик такрор турлари қаторида уларнинг бадий структураси шаклланишида анъанавий образларнинг ўрни ва поэтик синтаксиснинг ролига доир назарий қарашлар такомиллаштирилди. Дунё фольклоршунослигида халқ кўшиқлари композицияси ва образлилиги шаклланишининг ижтимоий-психологик, тарихий-генетик асосларини аниқлаш долзарб муаммолардан бири бўлиб, ҳозирги кунда бу масалада, асосан, илгари сурилган икки муҳим назарий концепцияга таяниш мумкин. *Биринчидан*, кўшиқлар типологияси ва назарий поэтика асосларини ишлаб чиққан ритуал-мифологик мактаб таълимотига кўра, кўшиқларнинг генезисига қадимги оилавий-маиший, мавсумий ва ритуал маросимлар нуктаи назаридан; *иккинчидан*, антропологик назария тарафдорлари томонида туриб, кўшиқлар ривожига фольклор ижрочиларининг бадихағўйлик иқтидори таъсир этганлигидан келиб чиқиб ёндашишга тўғри келади. Бу эса, ўзига хос бадий структурага, поэтик композицияга, ижро усулига, образлиликка эга бўлган халқ кўшиқлари тузилишини изчил текшириш лозимлигини кўрсатади.

Истиқлол даври танқидчилигида фаол қўлланила бошлаган таҳлил усулларида бири структурал таҳлил методи бўлиб, адабиётшунослигимизда бу ҳақда Абдуғафур Расуловнинг “Структура ва структурализм”, Сувон Мелиевнинг “Структурализм ва структурал таҳлил ҳақида” (1-мақола), Қ. Қаҳрамоновнинг “Адабий танқидда структурал метод талқини” каби эътиборли мақолалари эълон қилинди. Мазкур мақолаларда структурализм ва унинг айрим назарий муаммолари, структурал методнинг ўзига хос жиҳатлари, кенг ва тор маънолари, структурализм тушунчасининг фалсафий, илмий, бадий-эстетик ҳодиса сифатидаги хусусиятлари тўғрисида сўз юритилган (6, 34–38).

Асосий қисм Структурализм истилоҳи XX асрнинг 10-йилларида француз илмида пайдо бўлган. Унинг асосчиларидан бири Фердинанд де Соссюр.

А. Расулов структурализмга қуйидагича таъриф беради: “Бадий асар ўзига хос микромир: санъаткор асар воситасида олам-олам фикрларни

билдиради, ғояларни ифодалайди. Биз борлиқни қандай ўзлаштирадик, санъаткор матнини шунчалик синчиклаб ўрганамиз. Ҳақиқий матн — система. Борлиқ тузилишида, инсон мучаси, аъзоларининг жойлашишида изчил таркиб, тартиб бўлганидек, бадиий асар матнида ҳам тартибли таркиб мавжуд. Аниқроқ айтсак, бадиий асар — бетақрор структура, система. Бу системани уқиш, ўзлаштириш йўриғи, йўсини, қондаси структурализмдир. Структурализм мақсади адабий матннинг семиологияси — маънолар йўналиши, кўпқаватлигини англашдир. Структурализм мақсад-моҳиятини юзага чиқаришда асардаги муҳим маъно нуқталарини белгилаб олиш жиддий аҳамият касб этади” (6, 34–38).

А. Расулов фикрича, бадиий структурани яратиш матн тузишдан анча илгари бошланади. Услуб, жанр, сарлавҳа, илк жумлалар, булар барчаси семиотик белги сифатида структуранинг яратилишига замин ҳозирлайдиган жараён дир. Демак, бадиий структура семиотик нуқталар билан биргаликда келади. Структура жанр, асар номи ва қаҳрамонлар тасвири билан боғлиқ.

А. Расулов структурал таҳлилга тўхталар экан, уни қуйидагича лўнда таърифлайди: “Структурализм — матнни ўқиш, уқиш, ҳузурланиш ҳақидаги фан... Структурализм — талқин ва таҳлилнинг нозик, гўзал йўсини... Структурализм — модернизм моҳиятини ишонарли ёритиб берувчи восита дир”.

Ҳамидулла Болтабоев “Теранлик” сарлавҳали мақоласида мазкур методнинг афзал жиҳатини мафкуравий-социал талқинни рад қилишда, “адабий матннинг бадиийлик хусусиятини унинг таркибини ўрганиш орқали” асослашда кўради.

Тўғриси, халқ кўшиқларининг ҳам илк жумлаларидан унинг композицион таҳлили амалга оша бошлайди. Масалан:

*Олма деб отган отам,
Беҳи деб сотган отам.
Ўз қизини танимай,
Ўзгага сотган отам (7, 116).*

Кўшиқ “олма” сўзи билан бошланган бўлиб, бу жумланинг матнга тушиши ва кейинги жумлага мантиқан боғланиши тасодиф эмас, албатта. Бу жумланинг кейинги жумла билан боғлиқлиги шундаки, унда мевалар номидан таносиб (уядош сўзларни қўллаш) санъати вужудга келмоқда.

Кўшиқнинг ўзак нуқтасини — *олма, беҳи, ота, ўзга* сўзлари ташкил қилиб, асосий бадиий деталларни белгилаб келмоқда. Бош қаҳрамон яширин ифодаланмоқда. Кўшиқдаги ҳар бир сўз унинг таркибий қисмини ташкил этади ва алоҳида-алоҳида шарҳни талаб этади. Пировард натижада, Ҳ. Болтабоев таъкидлаб ўтганидек, кўшиққа хос бадиий бутунлик — кўшиқ бадиий модели тикланади ва унинг моҳияти ҳам тўла англашилади.

Агар кўшиқдаги жумлалар тўлиқ талқин қилинса, бошқалар назарига тушмайдиган хусусият ва маънолар ҳам юзага чиқади.

Халқ кўшиқларида асосий эстетик вазифани *ҳаракат, нутқ, қуй* бажаради ва етакчи композицион унсурларга айланади. Лирик қаҳрамоннинг воқеалар баёнидаги ўрни конкретлашади. Унинг ҳаракати ҳақида тасаввур пайдо бўлади. Ота ҳаракатининг қиз ҳаракатига таъсири очилади.

Юкоридаги кўшиқда урғуланган *олма, беҳи* сўзлари турғун рамзларга кўтарилгани билан ҳам эътиборни тортади. Ҳатто айнан шу образлашган сўзларга эътиборни қаратиб, ажратиб кўрсатиш мақсадида улар сатрлар бошига чиқарилгани кузатилади.

Шунингдек, лирик қаҳрамоннинг нутқи ҳам алоҳида диққатни тортади. Бу кўшиқнинг қаҳрамони — икки хил: реал (ота, қиз, таниш бўлмаган ўзга бир шахс — қув) ва рамзий (олма ва беҳи).

Олма ва беҳи — халқ кўшиқларида кўп учрайдиган анъанавий рамзий образлардан бўлиб, улар кўпинча ёр — маъшуқа қиз тимсолини ўзида мужассамлантириб келиши маълум. Уларнинг халқ кўшиқларидан ўрин олиш асослари ҳақида М. Алавия, А. Мусакулов, Ш. Турдимов, Д. Ўраевларнинг тадқиқотларида қимматли фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Бир қарашда, олма ва беҳининг узатилаётган қизга ниима дахли бор дегандек жумбоқли тасаввур уйғонади. Аслида-чи, улар кўшиқ композициясининг ҳам тугуни, ҳам ечими дейиш мумкин. Негаки, миф-маросим — кўшиқ поэтик тадрижида шаклланиб, бадиий тараққий топиб келаётган халқ лирикаси намуналарида олма ва беҳи тимсоллари маросимий моҳиятга эга предметлардан саналади. Шунинг учун мазкур кўшиқда “нега айнан олма ва беҳи деб сотилган, яъни нок ёхуд анор деб эмас” қабилдаги савол пайдо бўлиши табиий.

Бу ўринда олма ва беҳи образлари келтирилишининг икки сабаби борлигини инкор этиб бўлмайди. *Биринчидан*, олма никоҳ маросимларига алоқадор предмет. Беҳи ҳам шундай.

Иккинчидан, олма ўрнини анор образи бу жойда ололмаслиги бу иккала рамзий образнинг семиотик табиати билан боғлиқ. Зеро, анор фольклорда она, фарзандли она, меҳр-мурувват, оқибат рамзларини ифодалаб келса, олма рамзи кўпинча севги-мухаббат, ёр, фарзанд тимсолларини ўзида мужассамлантиради. Беҳи образида ҳам, асосан, ёр тимсоли акс эттирилади.

Хуллас, таҳлилга тортилган юқоридаги кўшиқ матнида олма ва беҳи образлари, Ҳ. Болтабоев таъбири билан айтганда, “мулоқот воситаси, коммуникатив бирлик” вазифасини ўтаган.

Структурал метод асосидаги бундай таҳлиллар орқали модел тушунчасига урғу бериш мумкин. Жумладан, халқ кўшиқларида олма ва беҳи моделлари нафақат бадиий деталь, балки тимсол ва ҳатто рамзий образ бўлиб келиши кузатилади. Ҳатто халқ кўшиқларида, худди юқоридаги каби, улар кўшиқ бадиий матнининг бутунлик сифатидаги модел кўринишини ҳосил қилишга хизмат кўрсата олади. Шу орқали кўшиқ шаклида (моделлида) тингловчида ҳаёт моҳияти, турмуш воқелиги бўйича тасаввур ҳосил қилинади. Бунда кўшиқнинг қайси замон, қандай тарихий ёки мафкуравий шароитда яратилганидан қатъи назар, унинг матнидан келиб чиқиб талқин этилиши анъанавий талқинга янгича хулосалар кўшишга, ундаги умуминсоний қадриятлар моҳиятини очиб беришга замин яратади.

Структурал методга асосланган бундай таҳлил, кўшиқнинг туб ғоявий моҳиятини чуқур кашф этишга асос ярата олади. Шунда бу каби кўшиқларни бурунгидай бир ёқлама: “ўтмишда оғир шароитда яшаган ота-оналар бойларга қизларини мажбур узатиб, улар бахтига зомин бўлишган” қабилдаги умумий таҳлил қилишларнинг олди олинади. Чунки бундай ҳолат барча даврларда ҳам юз бериши мумкин. Чунки бунинг жамиятга, ундаги ҳукмрон мафкурага ҳеч бир алоқаси йўқ. Бу ота-оналарнинг шахсий истаги, ҳаракати, вазияти, ўй-фикри, мақсади билан боғлиқ ҳолат. Шундай экан, муайян даврни қоралаш учун қачондир (эҳтимол, ундан олдин ёки кейин) яратилган халқ кўшигини восита қилиш тўғри бўлмайди. Демак, халқ кўшиқларининг структурал таҳлили бу каби ҳолатларнинг ҳам олдини олишда қўл келади. Энг муҳими, халқ асарларини холис ва теран баҳолаш имконини беради.

Халқ кўшиқларида ижодкорнинг мавжуд нарсага кўшимча маъно юклаши орқали, унинг бирламчи маъносини янада кучайтириши кузатилади. Масалан, олма мева тури, аммо у кўшиқ матни структурасига тушгач, мана шу бирламчи маъносига кўшимча бошқа рамзий маъноларини ҳам намоён этадики, натижада унинг образ сифатидаги кучи — энергияси юзага балқиб чиқади. Лекин унинг бу маънолари “худди микрооламдаги бевужуд зарралар каби” дастлаб кўзга ташланмайди. Халқ кўшиқлари таҳлилига структурал ёндашув натижасида бутун бир кўшиқ матни замиридаги бадий маъно ва мазмун теранликлари кашф этилади. Ундаги ҳар бир образнинг “маъно ўчоқлари” ёрқин очилади. Айниқса, тарихий (диахрон), анъанавий рамзий образ, шунингдек, синхрон (замонавий) моделлари моҳияти чуқур ёритилади. Шунингдек, олиб, Қ. Қахрамонов уни кам ўзгарувчан бадий системалар (фольклор, ўрта асрларда яратилган қадимий китоблар), шунингдек, нисбатан консерватив бўлган синтактикани тадқиқ этишда қўлланганда ўзини оқлашини қайд этади.

Маълумки, баъзан муҳтожлик инсонни зулм ва зўравонликка, жиноятга бошлайди. Эҳтимол, юқоридаги кўшиқда “ўз қизини танимай, уни ўзгага узатаётган ота”га ҳам руҳан осон бўлмагандир. Эҳтимол, у ўз жигаргўшасини ўзгага сотишига ана шу муҳтожликдан кутулиш илинжи туртки бўлгандир. Шунинг учун кўшиқда “сотган” сўзининг такрор-такрор келтирилаётгани услубий бузилишга етакламаган. Аксинча, таъкидланаётган фикрни янада равшанлаштиришга хизмат қилган.

Бошқа фольклор жанрлари қатори халқ кўшиқларини ҳам шаклий қурилишига кўра талқин этишни таъминлайдиган структурал таҳлил методи унинг фалсафий қирраларини янада чуқур англаш имкониятини кенгайтиради. Айтайлик, кўшиқ учун фольклорда асосан тўртлик шаклининг танлангани тасодиф эмас. Маълумки, қадимги юнон файласуфи Платон “Тимей” асарида оламнинг ўзаги геометрик шакллар асосида (тўрт унсур — ер, сув, ҳаво, оловнинг) муайян учбурчаклардан ташкил топганлиги ғоясини илгари сурган. Шу асосда микроструктурани ўрганувчи квантфизика фани вужудга келган. Платон микроструктурани шу фан концепциялари билан боғлиқ ҳолда талқин этган. Мана шулар асосида ўзбек адабиётшуносларидан С. Мелиев ҳам бадий асарни табиатга қиёслаб, ўзига хос микроолам, деб ҳисоблашни маъқуллаб ёзади: “Кўринадикки, бадий асарни структура жиҳатидан тадқиқ этиш, яъни структурализм чуқур фалсафий ва ҳатто квантфизикавий асосга эга. Худди микрооламдаги бевужуд зарралар каби уларни оддий кўз билан кўриш мутлақо мумкин эмас. Бадий образлар ва умуман бадий воқелик муайян давр ва унда яшаётган одамларни акс эттирса-да, амалда у тил воситасида яралган бевужуд реалликдан бошқа нарса эмас” (4, 12). С. Мелиев яна ўз кузатишлари орқали бадий асар структурасини ўрганиш илмий тадқиқотнинг асосий мақсади эмас, балки самарали натижага эришиш усули эканини ҳам таъкидлаб ўтади.

С. Мелиев бадий асар структурасини ташки ва ички структурага ажратади. Структурал таҳлилда бадий асардаги образлар ва уларнинг рамзий маъноларини аниқлаш (маъно ўчоқлари), образ замиридаги бадий куч (образ энергетикаси) ва пировард натижада бадий асарнинг поэтик асосини тутиб турувчи куч (мақолада “жон жойини топиш”, деб ифодаланган) лозимлиги ва буларнинг барчаси бадий асарда етакчи структурал бирликни ташкил этиши илмий-назарий жиҳатдан асосланган.

Л. Строс, Р. Барт каби олимлар структурал таҳлил (структурал анализ) методининг асосчиларидан бўлиб, унинг ўз тарихи ва асосий

тамоийллари мавжуд. У XX асрнинг бошларида бир қанча гуманитар фанларда (тилшунослик, адабиётшунослик, психология каби) позитивистик йўналишдаги сийқа эволюционизмга жавоб сифатида пайдо бўлган. Структурализм математика, физика ва бошқа табиий фанларда ишлаб чиқилган структур тадқиқот методларидан фойдаланади (3, 34).

Маълумки, халқ кўшиқлари оғзаки яратилгани сабаб реал суратда мавжуд бўлмайди. Лекин уларни оғиздан қоғозга ҳарфлар воситасида тушириш имкони мавжудлиги боис реаллаштириш мумкин. Реаллаштирилган халқ кўшиқлари орқали эса улардаги ички ва ташқи ўзгаришлар, бир образнинг ёки бир сўзнинг бошқасига алмаштирилгани ҳам кузатилиши мумкин. Бу ҳолат эса, “структурасиз жисмлар оламда бўлиши мумкин эмас”лигини асослайди (3, 34–38).

Масалан:

*Атлас кўйлак киймайман,
Этаги лой бўлади.
Қиморбозга тегмайман,
Юрагим қон бўлади.*

Ёки:

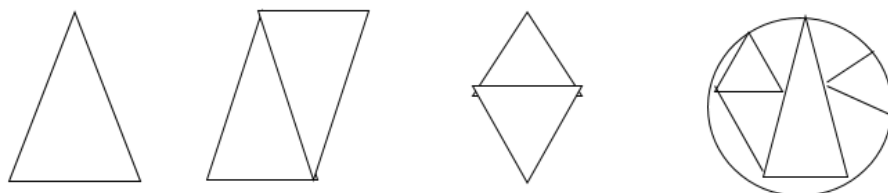
*Шойи кўйлак киймайман
Этагини лой қилиб.
Дангасага тегмайман,
Юрагимни қон қилиб (1, 108)*

Бу кўшиқ вариантларида атлас ва шойи, қиморбоз ва дангаса образлари бири бошқасига алмаштирилган эса-да, матнга хос асосий ғоя — юракнинг қон бўлиши ечим ва етакчи хулоса сифатида ўзгармаган.

Қ. Қаҳрамонов фикрича, “шакл” сўзи жуда кенг маънода қўлланиб, “структура” сўзига салкам тенгдир (3, 34).

Халқ кўшиқлари тўртлик, учлик, иккилик сингари математик аниқликдаги шаклларда учраши ҳам уларни структурал таҳлил асосида ўрганиш заруриятини белгилайди.

Олимларнинг фикрича, микроолам, яъни квантфизикавий олам тузилишида учбурчак (А) етакчилик қилади ва қолган барча шакллар учбурчак иштирокидаги шаклий композициялардан иборат. Бу учбурчакнинг макрооламда, ҳаёт ва тафаккурда, илмий ва бадий ижодда етакчи аҳамиятини тайин этади (2, 371).

Учбурчак параллелограмм ромб

1–расм: Микроолам, яъни квантфизикавий олам тузилишида учбурчак иштирокидаги шакллар композицияси.

Шунга асосланиб, уч мисрალი халқ кўшиқлари-ю шундай кўринишда ҳосил қилинган қофияланиш тизимини мисол қилиш мумкин.

Масалан:
*Салом билан сўйлагин,
 Олис йўлни кўзлагин,
 — Қуллуқ, келин!*
 Ёки:
*Ўхсига қаранг парчадай,
 Юзи ширмон қулчадай,
 Боғлаб қўйган бўғчадай,
 Янгасига салом (7, 130).*

Халқ кўшиқларига хос геометрик структура (тўртлик, учлик каби) ҳамда у билан боғлиқ симметрия масаласи алоҳида эътиборни тортади.

Қ. Қаҳрамонов фикрича, “бадий асар муайян структуравий мутаносибликдан ҳосил бўлган система экан, у ҳам ички тартиб-интизомга, шаклий структур белги-аломатларга эга бўлмаслиги мумкин эмас” (3, 34–38).

Олимлар таъкидлаганидек: “Структурализм таълимоти ўзагида “структура” тушунчаси туради. Масалан “структура” атамаси математикада қўлланганда, “у яширин ботиний нимадир ҳақида тасаввур беради ва бир пайтнинг ўзида схема, модель ҳақида фикр уйғотади”. “Структура” атамаси адабиётшуносликда қўлланганда ҳам бу фикр ўз кучида қолади” (3, 34–38). Зеро, фольклоршунослик ҳам бундан мустасно эмас, албатта.

Аждодларимизнинг ақлу шуури ва руҳияти маҳсули бўлмиш халқ кўшиқлари ҳам бошқа оғзаки ва ёзма бадий асарлар сингари ўзидаги қисм ва образларда қатъий структура мавжудлигини англатади.

Рус тадқиқотчиси В. Я. Пропп дастлаб 1928 йилда чоп этилган “Эртак морфологияси” китобида биринчилардан бўлиб, сеҳрли эртакларни ўрганишда структур таҳлил методини қўллади. Йирик фольклоршунос Е. М. Мелетинский ушбу китобга ёзган махсус сўнгсўзида ўтган асрнинг 20-йилларида бадий шакл, жумладан, фольклордаги шакл муаммоларига қизиқиш жуда катта эди, “лекин фақат В. Я. Пропп эртак шаклини ўрганишни унинг структурасини очиш даражасига етказди”, — деб ёзади (5,151).

В. Я. Пропп ўз тадқиқотида эртакларни таснифлаб, улардаги ўхшаш мотивларни аниқлар экан, ҳар бир мотивнинг мазмун-моҳиятини аниқ белгилаб чиқиш натижасида эртак шаклига оид қонуниятлар (доимий ҳолатлар)ни кашф этди (5,151).

Рус фольклоршуноси: “Тасниф — тадқиқотнинг биринчи ва энг муҳим босқичи” деб ҳисоблайди (5,151).

Олим кўрсатмаларига таяниб, халқ кўшиқларини структурал таҳлилга тортганда, унинг ички структурасини (иерархиясини ва ҳар бир даража элементлари ўртасидаги алоқадорликни) аниқлаш ҳамда тасвирлашга, сўнгра объектнинг назарий моделини тузиб, тадқиқ қилинаётган материал асосида уни шарҳлашга томон ҳаракат қилиш муҳим.

Қ. Қаҳрамонов фикрича, “бадий асарни структур жиҳатдан ўрганиш унга математик аниқ мантик кўзи билан боқиб, уни мантикий қонуниятлар чиғириғидан ўтказиш демакдир... Шунда “олиб қочиш”, яъни асарга бевосита боғлиқ бўлмаган, унинг ботинидан чиқмайдиган мавҳум ёки кўтаринки мулоҳазаларга ўрин қолмайди. Структурал нигоҳ яқка ҳодисага қаратилганда унинг ички ва қуйи қатламларига кириш, воқеа ва образларнинг рамзлашув даражасини аниқлаш, аввал кўзга

ташланмаган **маъно ўчоқларини** кўргазмали тарзда очиш имконияти туғилади (3, 34–38).

Халқ кўшиқларининг структурал таҳлили жараёнида уларда кўп учрайдиган поэтик образ асосидаги поэтик мифнинг ички структураси ортик даражада эътиборни жалб қилади ва ўша образ қатидаги маъно ва жиҳатларни кенгроқ ҳамда теранроқ очишни тақозо этади. Шунда мазкур “образ қаъридаги бадий куч — **образ энергетикаси** аниқ асосга эга бўлади” (3, 34–380).

Квантфизика асосчиларидан бири В.Гейзенберг ёзади: “Поэтик образлар, эҳтимол, психологлар архетиплар деб атайдиган тафаккурнинг ғайришуурий шакллари билан боғлиқдир. Улар кучли эмоционал мазмун билан тўйинган бўлиб, оламнинг ички структурасини ўзига хос тарзда инъикос эттирадилар” (2, 371).

Халқ кўшиқларидаги қатъий ички алоқа мисраларнинг устма-уст терилиши ва банд кўринишида намоён бўлиши, уларнинг алоқасини қофия ва радиф сингари поэтик такрорларнинг мустаҳкамлаши сингариларда ёрқин кузатилади.

Олимлар эътироф этгани каби структур таҳлил усулини бадий адабиёт, бадий асарга кўллашда чуқур билим ва нозик илмий дидга эга бўлиш лозим. Бадий асар мисли жонли организм бўлиб, ундаги жонни модель ва схемалар орқали кўрсатиш осон эмас, буни Лейбниц бежиз санъат деб ҳисобламаган (3, 34–38).

Қ. Қаҳрамонов айтганидек: “Структур таҳлилнинг пировард мақсад-вазифаси бадий асарнинг жон жойини топиш ва уни далиллар орқали илмий аниқ ва таъсирчан тарзда кўрсатиб беришдир... Зеро, бадий асар айни тирек вужуддир” (3, 34–38).

Қ. Қаҳрамонов бадий асарни структура нуқтаи назардан текшираётганда икки турдаги структурани, яъни сиртки структура ва ички структурани фарқлаш зарурлигини, бадий асар, у хоҳ кичик ҳикоя, шеър ёки достон, хоҳ йирик ҳажмли роман бўлсин, қандайдир сиртки бўлинишларга эга бўлишини эслатиб ўтади. Масалан, у шеърый бандларни сиртки структура деб кўрсатса, воқеалар ривожини таъминловчи омилларни ички структура дахлдор воситалар қаторида кўрсатади.

“Бадий асар структураси — сўз санъати бўлган асарнинг тузилиши, унинг ички ва ташқи томондан ташкилланиши, уни ташкил этувчи элементларнинг алоқага кириш усуллари дидир. Муайян структура мавжудлиги асарнинг яхлитлигини, унда ифодаланган бадий мазмунни гавдалантириш ва таъсирчан етказиш қобилиятини таъмин этади”.

Агар шу тарзда фикр юритилса, халқ кўшиғидаги ҳар бир образ ҳам унинг бадий тузилмасида ўзига хос структур бирлик экани англашилади. Улар кўшиқ матнида етакчи мавке тутиб, асосий воқеий, бадий-ғоявий ва фалсафий юкни ўз зиммасига олади. Шундан келиб чиқиб, улар кўшиқнинг етакчи структур бирликлари ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, халқ кўшиқлари оғзаки асарлар эса-да, ўз структурасига, яъни композицион тузилишига эга. Фақат унинг структураси тингловчининг ҳиссий ва эстетик, бадий ҳақидаги интеллектуал билими орқали белгиланади. Шу орқали кўшиқнинг бош бадий ғояси равшанлашади ва унинг маъно уфқлари ҳам чуқур англашилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бухор элда гул сайли. Бухоро халқ кўшиқлари ва термалари. Тўплаб нашрга тайёрловчи ва кириш сўз муаллифлари: Ўраева Д., Ражабов Д. — Т.: Муҳаррир, 2010. — 108 б.
2. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое. — М., 1989. — 371 б.
3. Қахрамонов Қ. Адабий танқидда структурал метод талқини. // Ўзбек тили ва адабиёти, — 2009. — №5. — Б.34–38.
4. Мелиев С. Структурализм ва структур таҳлил ҳақида. //Ўзбек тили ва адабиёти, — 2008. — № 2. — Б.12–20.
5. Пропп В.Я. Морфология сказки. — Л.: Academia, 1928. — С.151.
6. Расулов А. Структура ва структурализм /Мелиев С. Структурализм ва структур таҳлил ҳақида. //Ўзбек тили ва адабиёти, — 2008. — № 2. — Б.12–20.
7. Тўй муборак ёр-ёр. Тўплаб нашрга тайёрловчи О.Сафаров. — Бухоро: Тафаккур қаноти, 2019. — 116 б.

Referenses

1. *Bukhor elda gul saili. Bukhoro khalk kushiklari va termalari* (Steam is a Flower in the Hand. Bukhara folk Songs and Ensembles), Tashkent.: Muharrir, 2010, 108 p.
2. Geizenberg V. *Fizika i filozofiya* (Physics and Philosophy. Part and whole), Moscow, 1989, 371 p.
3. Kahramonov K. *Uzbek tili va adabiet*, 2009, No. 5. pp. 34–38.
4. Meliev S. *Uzbek tili va adabiet*, 2008, No. 2, pp. 12–20.
5. Propp V. Ya. *Morfologiya skazki* (Morphology of a Fairy Tale), Leningrad: Academia, 1928, 151 p.
6. Rasulov A. *Uzbek tili va adabiet* 2008, No. 2, pp. 12–20.
7. *Tui muborak er-er* (Happy Wedding Yor-Yor), Bukhoro: Tafakkur kanoti, 2019, 116 p.